

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра фізичної географії, геоморфології та палеогеографії

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Богдан Рідуш, Сергій Кирилюк, Ольга Киналь

ВІД ЧЕРНУ ДО ХОТИНА: РЕТРОСПЕКТИВНА ГЕОГРАФІЯ БУКОВИНСЬКО-БЕСАРАБСЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я

Путівник польової екскурсії наукового семінару
«ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ В УКРАЇНІ», м. Чернівці, 21-22 вересня 2023р.

Чернівці 2023

ХОТИНСЬКА ВИСОЧИНА чітко вирізняється посеред Прут-Дністровського рівнинно-горбистого лісостепового межиріччя (середня висота якого – 230 м н. р. м.). Завдяки висотам (середні складають 350-400 м н. р. м.), залісенню, сильному й глибокому розчленуванню схилів (ускладнених численними потужними зсувами) верхів'ями допливів Прута й Дністра вона схожа на гірський масив. Найвища точка Хотинської височини гора Берда (515 м н.р.м.) водночас є найвищою точкою усієї Східно-Європейської, або Руської, рівнини. Тобто, вищої за неї нема на просторах від Чорного моря до Північного Льодовитого океану та від Варшави до Уралу. На крутих горбисто-грядових, ерозійно-зсувних схилах та в місцевостях високих хвилястих межиріч збереглися масиви пишних високобонітетних букових та високостовбурних (дуб, граб, липа тощо) мішаних лісів. Суцільні масиви лісів, що донедавна вкривали до 75% височини, зазнають нещадних вирубок.

Північний макросхил височини (де багато урочищ з малопродатними для обробітку землями, що сприяло збереженню лісів), з амфітеатрами коротких правобережних приток Дністра, крутими схилами височить над дністровським каньйоном, а південний (збезлісений) - полого знижується до терасованої долини Пруту. Тут, де рельєф і місцеві ґрунтово-кліматичні умови надзвичайно сприятливі для садівництва, виникли найбільші в межах України сільські агломерації. Населені пункти на південній периферії височини утворюють суцільний багатокілометровий ланцюг-поселення, де інколи важко впізнати роздільну межу: Колінківці-Грозинці-Бочківці-Малинці-Клішківці-Ширівці-Недобоївці. Основним видом занять місцевого населення є вирощування фруктових, горіхових садів, переробка плодів і їх реалізація (головно за межами області та навіть і України).

Згідно з геоморфологічним районуванням (Палієнко та ін., 2005), височина є окремим геоморфологічним районом, що має назву *Хотинська структурно-денудаційна платоподібна розчленована височина*. Вона є частиною підобласті – *Подільської структурно-денудаційної височини неогенових і крейдових відкладах (Волино-Подільська область пластово-денудаційних височин, геоморфологічна країна - Східноєвропейська полігенна рівнина)*. Території, що оточують височину (з півночі окреслену каньйоном Дністра) належать до *Придністровсько-Подільської структурно-денудаційної увалисто-сильнорозчленованої височини з давнім рельєфом*.

За фізико-географічним районуванням (Маринич та ін., 2003), височина є *Хотинським горбистим лісовим районом*, що межує з іншими природними районами: *Заставнівським карстовим степовим і Припрутським терасовим лісостеповим* – на заході, *Новоселицькою терасовою степовою улоговиною і Долиняно-Балковецьким яружно-балковим районом* - на півдні, *Кельменецьким степовим товтровим районом* – на сході.

Щодо тектонічної будови височини, серед науковців переважає думка про те, що вона є класичним горстом, що на півночі окреслений каньйоном Дністра, з південного сходу та заходу - тектонічними улоговинами-грабенами. Однак останнім часом з'являються докази денудаційного генезису височини. Так, деякі з науковців вважають, що завдяки наявності на поверхні височини бронюючі верств міцних скельних порід (піскуваті і гравелісті вапняки та вапнисті пісковики) сформувались структурні тераси. Ймовірно, що наявність таких бронюючих товщ і спричинило формування височини на тлі пліоцен-четвертинного циклу денудації Прут-Дністровського межиріччя.

Вапняки, якими складена броня платоподібних вершин (як гора Коцюба – 463 м) тривалий час використовувались як будівельний матеріал. Тому у найвищій частині височини (західній, інтенсивно розчленованій ерозією на окремі вали) зустрічаються численні ями й западини штучного походження – результат хаотичного видобування вапняку.

Територія Хотинської височини характеризується складними та різноманітними геолого-геоморфологічними умовами. Близькість території до орогенічної області Карпат спричинило значну її рухливість, тектонічну порушеність міоценових і навіть антропогенових відкладів. У роботах К.І. Геренчука та М.С. Кожуриної вказується, що Хотинська височина знаходиться

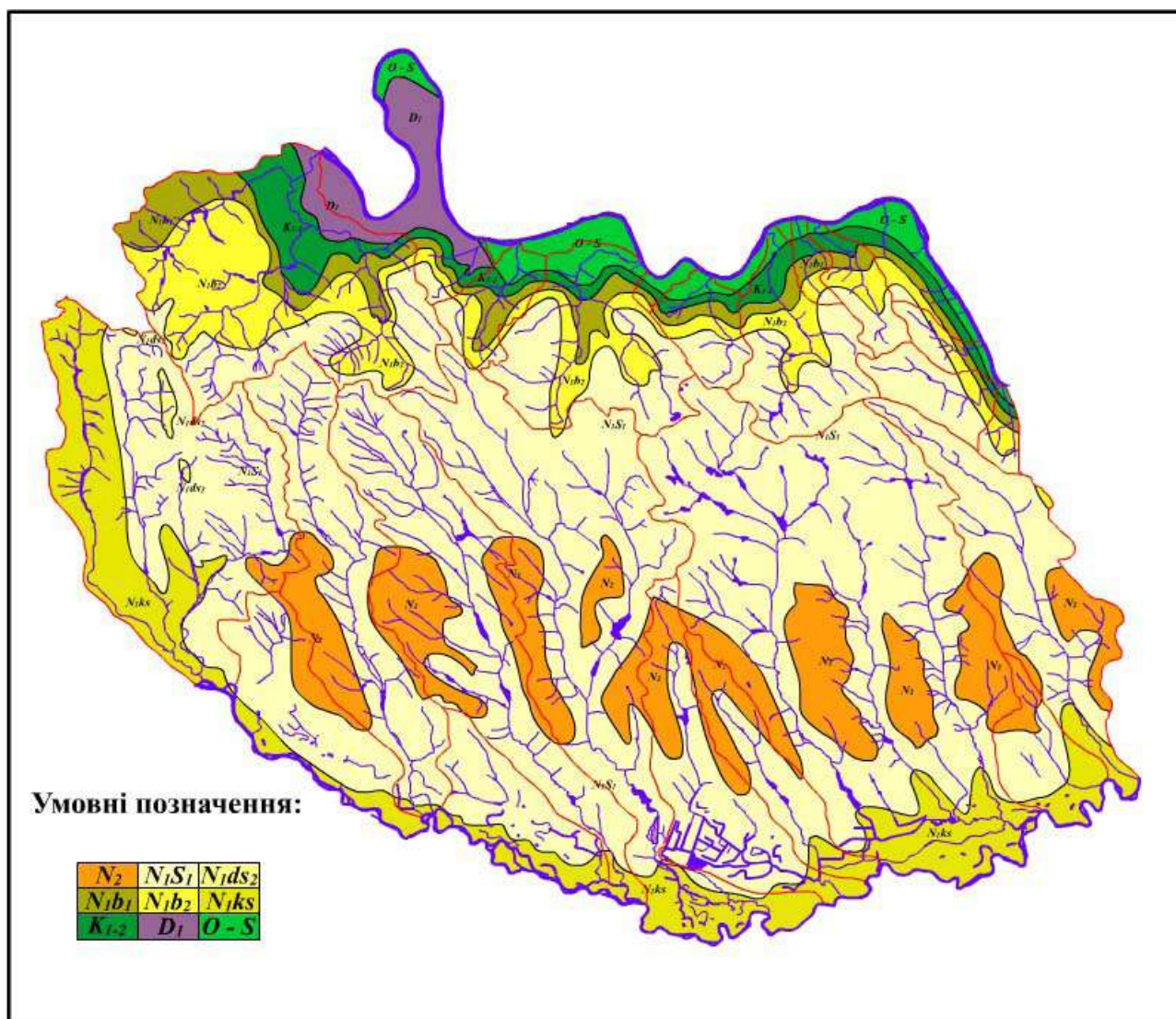

Рис. 1. Геологічна будова Хотинської височини: N_2 : Пліоценові відклади нерозчленовані: валунно-галькові нагромадження; N_1s_1 – Нижньосарматський підярус: глини, алевроліти, піщаники, туфи; N_1ds_2 – Верхньодашавська свита: зеленувато-сірі глини, алевроліти, піщаники, туфи; N_1bd_1 – Нижньобаденський підярус: глини, алевроліти, піщаники, туфи; N_1bd_2 – Верхньобаденський підярус нерозчленований: сірі глини, гіпси, алевроліти, піщаники; N_1ks – Косівська свита: сірі вапнисті глини з прошарками алевролітів і піщаників; K_{1-2} – Нижня крейда: піски, алевроліти, піщаний фліш; D_1 – Нижній девон: аргіліти, пісковики; $O-S$ – Ордовик і силур: аргіліти і пісковики

в стані тектонічного підняття. Велика кількість розломів на території дослідження яскраво проявляється в рельєфі. Деформація терас Пруту розглядається М.С. Кожуриною як неотектонічні порушення, що підтверджується й іншими авторами.

Більшість території складена неогеновими відкладами. Корінні породи представлені глинисто-піщаними відкладами другого середземноморського ярусу та нижнього сармату. Найбільш повно виражена тут передкарпатська фація тортону. Це глибоководні відклади – глини буро-сірого кольору, володіють незначною ступінню соленості. Сармат зберігся тільки на окремих грядах Хотинської височини. Виражений він головним чином нижнім відділом, який представлений піщано-глинистими породами, ракушняками, оолітовими вапняками. Верхньосарматські морські відклади в межах височини збереглися окремими островами. Сарматські породи Хотинської височини підняті на висоту 350 – 500 м над рівнем моря, в той час як на оточуючих її ділянках знаходяться на висотах до 300 м (Рис.1.).

Четвертинні відклади на території дослідження представлені переважно елювіальними, делювіальними та алювіальними.

Елювіальні відклади території збереглися на вузьких вододілах пліоцен-нової поверхні. На найвищих ділянках території елювіальні відклади мають потужність 1 – 2 м і представлені коричневими піщаними суглинками в основі яких залягають уламки вапняку з суглинками. На схилах вододілів залягають переважно суглинки жовті з окремими уламками вапняку (0,9 м), а під ними – суглинки темно-коричневого кольору сильно вапнисті з вапняковими уламками. На півдні території під шаром жовто-бурого суглинку (0,5 – 0,8 м) трапляється елювіальна глина, сильно вапниста або з вапнистими прошарками (0,6 – 0,7 м).

Делювіальні відклади поширені на численних схилах вододілів і долин річок, займають надзвичайно великі площі, але мають дещо ідентичну будову, скрізь плачевидно покривають схили і представлені переважно суглинками та глинами. Потужність їх значною мірою залежить від поверхні корінної основи і коливається від 0,5 – 1,5 до 6,0 – 8,0 м.

Алювіальні відклади утворилися в долинах головних річок – Прут та Дністер. Залягають вони на терасових рівнях, які добре простежуються у рельєфі. На найдавніших терасових рівнях, формування яких почалося ще в пліоцені, залягають жовто-бурі суглинки потужністю в 2 – 3 м на галечнику, добре окатаному, розмір якого зрідка досягає 10 см в діаметрі, який складається із жовто-сірого та червоно-бурого кременю та дрібнозернистого пісковика (потужністю до 3,0 м), рідше польового шпату, кварцу.

Рельєф Хотинської височини складний. На півночі, заході та північному сході знаходиться комплекс дністровських терас, в центрі, власне, Хотинська височина, південна частина території зайнята терасами р. Пруту. З основних типів рельєфу тут поширені: грядово-горбисті, рівнинно-хвилясті, ерозійно-зсувні та плосковершинні типи. Загалом рельєф території сильно розчленований і характеризується наявністю густої мережі тимчасових та постійних водотоків, які на сьогоднішній день розробили складну систему яружно-балкових форм рельєфу (особливо у північно-західній частині височини). В південному напрямку спостерігається загальне падіння висот, чітко виражений орографічний уступ (у центральній частині). Форми рельєфу, які зустрічаються тут, практично не спостерігаються на інших ділянках території – це, переважно, обривисті схили, які в окремих місцях мають висоту до 15–18 м. На півдні переважають плосковершинні та яружно-балкові форми рельєфу. Перші характеризуються незначними перепадами висот і малою крутизною схилів – до 2°. На південному заході території переважають грядово-горбисті та рівнинно-хвилясті типи рельєфу, - це широкі вододіли (450–500 м), з незначними перепадами висот (біля 15–20 м), з відносно пологими схилами (3–4°). На крайньому півдні та південному сході з переважаючих форм рельєфу присутні ерозійно-зсувні та яружно-балкові. В основному це: глибоко врізані балки з відносною глибиною до 50 м, з крутими схилами (10–20°, місцями 60–70°) і незначними перепадами висот в межах однотипних форм рельєфу.

Особливістю рельєфу північної частини території є прояв карстових процесів, що в рельєфі відображається великою кількістю карстових лійок та карстових провалів (басейн р.Онут).

ЛЕНКІВЕЦЬКЕ ГОРОДИЩЕ

Ленківецьке городище збудоване в XII ст. і проіснувало до першої половини XIII ст. Вважається, що воно було споруджене за часів князювання Ярослава Осмомисла (1152-1187рр.) (Тимошук, 1978). Рештки цього укріпленого пункту, а пізніше досить великого міського поселення виявлені на лівому березі Пруту в ур. Шанці, поблизу с. Ленківці (зараз у складі м. Чернівці). Навколо укріплення сформувалося торгово ремісничє поселення, яке згодом переросло у посад, а неподалік виникли сільські селища-супутники. Загальна площа цього давньоруського міста становила понад 50 га (Пивоваров, 2006).

Головну оборонну лінію центрального майданчика городища (діаметр 80 м) складали потужний земляний вал завширшки 6 м і заввишки 5 м та рів шириною 14 м і глибиною 3,5 м. На вершині валу знаходилися дерев'яні оборонні кліті-зруби. На відстані 1,-1.5 м від них розташовувались окремі житлово-господарські зруби. До дитинця примикав торгівельно-ремісничий посад загальною площею 30 га, який також мав штучні укріплення у вигляді частоколу та ровів, заповнених водою. Ленківецьке поселення мало складну внутрішню структуру. За всіма археологічними ознаками воно відноситься до поселень міського типу. Городище і поселення у Ленківцях припинили своє існування в середині XIII ст., ймовірно в 1259 р., після походу на Галицько-Волинське князівство монголо-татарського воєводи Бурундая.

Фортеця була збудована на заболоченому днищі долини Пруту, на вирівняній поверхні 1-ї надзаплавної тераси, яка в той час була розбита притоками Пруту та його старицями на ряд островів. Вона контролювала важливий торгівельний шлях, що пролягав вздовж Пруту, та переправу через р. Прут. І досі городище розташоване впритул до автотраси (вул. Галицький шлях) та залізничної колії Чернівці – Львів.

Річки Совиця Кіцманські та Хабалівка, між якими знаходиться городище, нині врізані у відклади першої тераси Пруту. На початку другого тисячоліття майже все днище долини Пруту було заболочене і подекуди залишалось таким ще у середині XX ст. Рівень підземних вод, що залягали практично поблизу денної поверхні, дозволяв тримати оборонні рови заповнені водою упродовж всього року.

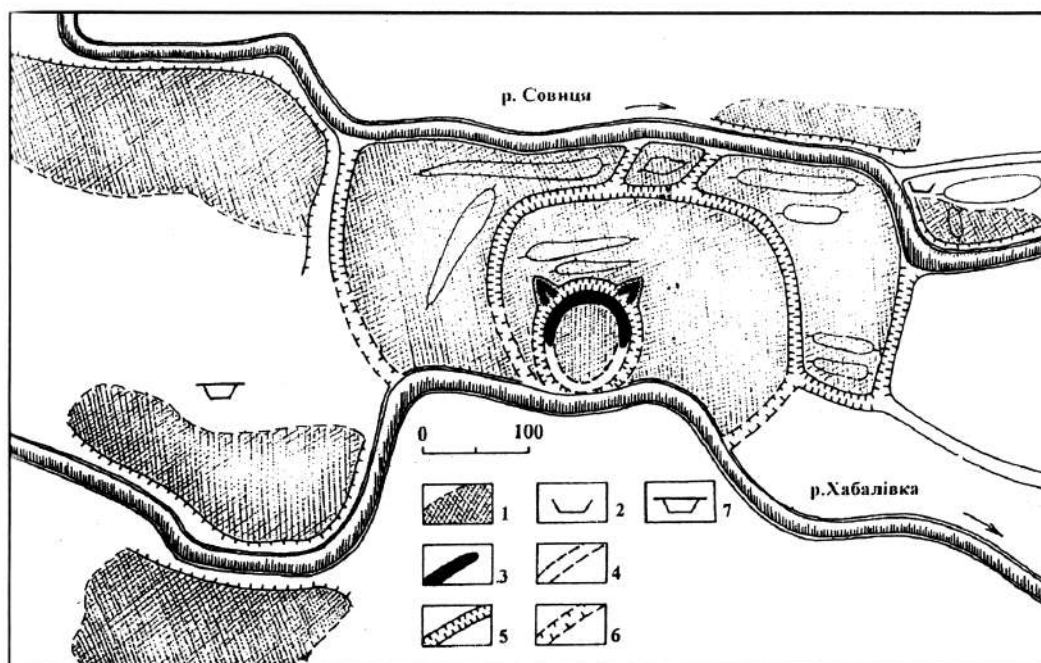

Рис.2. Ленківецьке городище і поселення (за Б.Тимошуком).

1 поширення кераміки першої половини XII ст., 2 - ямні поховання, 3 – вал, 4 – зруйнована частина валу, 5 – рів, 6 – знівельований рів, 7 – підплитове поховання

Тож, на відміну від більшості давньоруських укріплених пунктів, що розташовувались у рельєфі на високих мисах, для Ленківецького городища оборонним фактором слугувала заболочена місцина.

У період функціонування Ленківецького городища поселення давньоруського часу існували й на правому березі Пруту. Його сліди зафіксовані у м. Чернівці в районі зсуву поблизу вул. П.Сагайдачного. Ймовірно, що більша частина його залишків була знищена зсувами та забудовою австрійського часу.

Ленківецька фортеця була збудована на острівці – фрагменті 1-ї надзаплавної тераси, посеред заболоченого днища долини Пруту, яка на той час була розбита протоками Пруту та його старицями на ряд островів. Укріплення контролювало важливий торгівельний шлях, що пролягав вздовж Пруту по прирічкових гривах, та брід через р. Прут. І сьогодні городище розташоване впритул до залізничної колії та автотраси Чернівці – Львів, поблизу вулиці Галицький Шлях (Рис. 3).

Річки Совиця Кіцманська та Хабалівка, поміж якими знаходиться городище, нині врізані у відклади першої тераси Пруту. На початку другого тисячоліття майже все днище долини Пруту було заболочене і подекуди залишалось таким ще у середині ХХ ст. Рівень підземних вод, що залягав близько до поверхні, дозволяв тримати оборонні рови заповненими водою упродовж всього року. Тож, на відміну від більшості давньоруських укріплень, що розташовувались у рельєфі на високих мисах, для Ленківецького городища оборонним фактором слугувала заболочена місцина.

На сьогодні гідрологічний та гідрогеологічний режим днища долини Пруту зазнав глибоких змін. Масовий видобуток гравійно-піщаної суміші з русла Пруту призвів до незворотних наслідків – зміни поздовжнього профілю ріки, зниження базису ерозії, заглиблення основного русла на 3- 5 м, відповідно зникнення води в криницях на 1-й і 2-й терасах, зменшення запасів вод фільтраційних берегових водозаборів м. Чернівці (на 18-59, часом до 80%), зміни ландшафтних умов і порушення регіональної екологічної обстановки. Станом на кінець 2006р. рівень підземних вод знаходився на відмітках - 4,7-4,8 см від поверхні, в той час як у 1980-х роках відмітки РПВ були на рівні 3,1-3,3 м. Ерозій рік безпосередньо впливає й на розвиток зсувних процесів на правому березі р. Прут.

Рис.2. Ленківецьке городище і поселення (знімок з Google Earth).

У рельєфі чітко видно вали городища та ледве простежуються два кола ровів

ПЕЧЕРА МАРТИНІВКА

Печера в ур. Мартинівка вперше згадується наприкінці 19 ст. У праці «Die Bukowina» (1899). У ній, при описі села Погорилівка, подається інформація про печери в околицях цього села: «... Четверта печера, (...), знаходиться на південному заході від поселення і має назву Мартиновка (Мартинівка). Вона має два входи, які розташовані у скельній стіні, на висоті майже 30 м. Очевидно, вона був сховищем для жителів Мартинівки, поселення яких перед 300 роками було повністю знищене під час молдавсько-польської війни (Fischer, 1899). Наведені Е. Фішером щодо цієї печери відомості підтверджуються не лише природними, але й археологічними даними. У 1960 р., під час розкопок археологічної експедиції Чернівецького краєзнавчого музею давньоруського поселення Мартинівка на лівому березі р. Чорний Потік, були проведені також розвідки у цій печері. Виявлено залишки вогнища, уламки кераміки, обгоріле просо й кістки тварин. Знахідки датувались двома періодами: XIII та XVII ст. (Тимошук, 1974).

Рис. 3 Входи в печеру Мартинівка

галереї знаходиться завал із величезних брил гіпсу, який, судячи з його теперішнього стану, утворився вже в історичний час. Дуже вірогідно, що печера Мартинівка використовувалась людиною і в більш ранні епохи, і що сліди цього перебування ще зберігаються за кам'яним завалом.

У 1997-2000 рр. дослідження у печері проводились Б. Рідусем з допомогою спелеологів Чернівецького спелеоклубу. Було виявлено декілька культурних шарів: першої світової війни, XVII ст., XIII та VII- VIII ст.

Знахідки першого шару представлені здебільшого набоями, кулями та гільзами, як австрійського так і російського виробництва, головним чином 1915 р. випуску. У другому шарі виявлено крупні фрагменти гончарної сіроглиняної (задимленої) кераміки XVII ст. та кістки тварин. Кістяні рештки належали зайцеві, свині домашній, козам бо вівцям, а також домашнім та диким птахам. Під нашаруваннями нового часу, які склали найбільш потужну (до 0,5 м) товщу

За умовами для перебування людей ця печера справді вигідно відрізняється від відомих довколишніх. Як і інші, вона карстового походження, утворена у гіпсах. Проте, завдяки геоморфологічному розташуванню, вона суха, відносно простора - висота галереї складає 1,7-2,0 м, ширина 2,0-4,0 м. Два входи створюють хорошу витяжку при розпалюванні багаття. Самі входи розташовані у високому скелястому березі, що зручно при обороні від нападників. Сумарна довжина печери з усіма відгалуженнями складає 60 м, а відстань від входів до кінця галереї - 25-32 м. У кінці

Рис. 4 Розкопки пізньоплейстоценового шару в печері Мартинівка

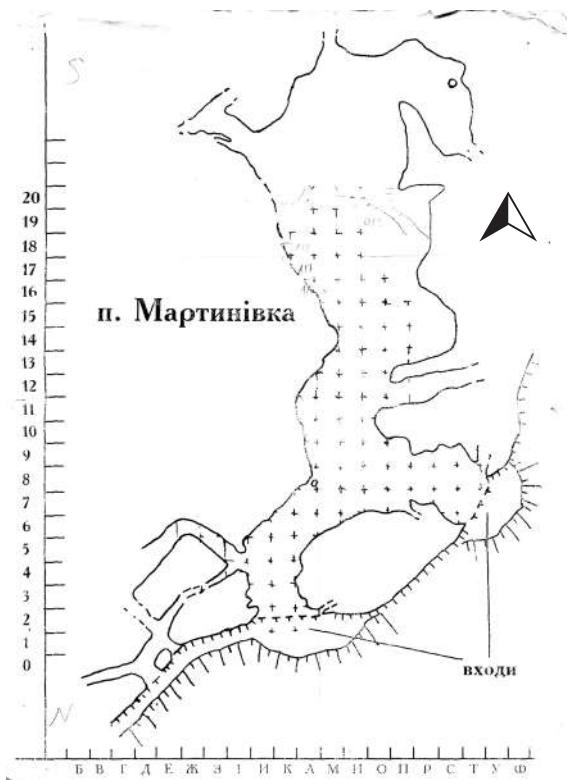

Рис. 5 План печери Мартинівка

фрагментарно лише в заглибинах підлоги печери.

У 2019 році проведений моніторинг стану збереження печери. Встановлено, що руйнування печери не відбувається (на відміну від Баламутівського гроту). У дальньому кінці печери збереглися фрагменти культурного шару XVII ст.

В останні роки під завалом із великих гіпсових брил було виявлено багату фауну дрібних ссавців пізнього плейстоцену. Представлено три загони: комахоїдні, рукокрилі та гризуни. Домінують піка (*Ochotona pusilla*) і хом'яки (*Cricetus cricetus*); менше водяних полівок (*Arvicola amphibius*) і полівок (*Alexandromys oeconomus* = *Microtus oeconomus*). Спорадичні лісові форми: соні (*Glis glis*), білки (*Sciurus vulgaris*), полівки руді (*Clethrionomys glareolus*). Дуже мало полівок (*Microtus arvalis*). Унікальною є присутність копитних лемінгів (*Dicrostonyx hensely*), лемінгів степових (*Lagurus lagurus*) та полівки вузькоголової (*Lasiopodomys gregalis*). Видовий склад свідчить про екологічно змішаний характер фауни з домінуванням видів мезофільних біотопів і переважанням степових видів над холододлюбними (лемінги та вузькоголові полівки) (Ridush et al., 2021).

Рис. 6 Розбирання завалу в печері Мартинівка

Рис. 6 Один з входів в печеру.
Вигляд зсередини.

відкладів (XVII ст.), виявлено спорадичні рештки культурних шарів першої половини XIII-го і VII-VIII ст. Знахідки XIII ст. представлені уламками кераміки, одним майже цілим горщиком, рядом прикрас (бусина мінського типу у техніці зерні, срібні скроневі кільця), бронзовою пряжкою, бронзовим кільцем, бойовою сокирою, крицею. Крім того, знайдено значну кількість людських костей, осіб різного віку і статі. Кості залягали без анатомічного порядку, уперемішку з гіпсовим щебнем. Подекуди були перекриті невеликими гіпсовими брилами. Серед культурних залишків VII-IX ст. під кам'яною брилою, на природному глинистому заповнювачі печери виявлено уламки грубого ліпного посуду та нижню щелепу самки домашньої свині, що було інтерпретовано автором як свідчення культового використання печери (Рідуш, 2000). Стратиграфія вказує на те, що перед використанням печери у XIII ст. з неї було вичищено природний глинистий печерний заповнювач, а у XVII ст. було вичищено культурний шар XIII ст. Останній зберігся

БАГАТОШАРОВЕ ПОСЕЛЕННЯ МАРТИНІВКА

Поселення Мартинівка, енеоліт, пізньобронзовий та ранньозалізний вік, римський час, ранне, розвинуте та пізнє середньовіччя (археол.). За 3 км на південний схід від села, на лівому березі р. Чорний Потік, в урочищі Мартинівка.

Поселення трипільської, лукашівської, ранньослов'янської та давньоруської культур відкрите Б.О.Тимощуком. У 1960 експедицією Чернівецького краєзнавчого музею тут виявлено рештки наземних дерев'яних жител, дерев'яної церкви XII-XIII ст. та давньоруського цвинтаря. Розвідками Буковинського центру археологічних досліджень при ЧНУ ім. Ю.Федьковича встановлено, що трипільська культура представлена тут трьома періодами: В1, В1-2, С1, а також виявлено рештки культур фракійського гальштату, культур скіфського та римського часу (поянешти-лукашівської та черняхівської), а також раннього середньовіччя (празько-корчацька) та ранньомодерного часу (XVI-XVII ст.).

Рис. 7 Вид з печери Мартинівка на багат шарове поселення Мартинівка

Надзвичайно цінна багат шарова пам'ятка в ур. Мартинівка була значно пошкоджена у 70-х роках при спорудженні ставів у руслі Чорного Потіку. Зараз пам'ятка перебуває під загрозою знищення через земляні роботи, пов'язані із поновленням дамби та іншим будівництвом.

Розкопки проводились лише частково у 1960.

БАЛАМУТІВСЬКА ПЕЧЕРА З НАСКЕЛЬНИМИ МАЛЮНКАМИ

Наскельні малюнки Баламутівської печери, є Найдавнішою пам'яткою первісного наскельного мистецтва не лише Подністров'я, але й усієї Західної України.

Печера закладена в тріщинуватих крупнокристалічних гіпсах верхнього баденію (міоцен), у підшві товщі. Видима потужність гіпсів 22 м. Нижня частина вхідного гроту врізана в середньобаденські вапнисті пісковики з прошарками пісків, які підстелюють сульфатну товщу.

Вхід до Баламутівської печери знаходиться в скельному виступі схилу, який обмежується з двох сторін ерозійними улоговинами, і має вигляд склепінчастого отвору до 4 м висотою та шириною до 6 м.

Висота входу над рівнем р. Дністра 70-75 м. Печера починається об'ємним гротом довжиною 16 м і шириною до 14 м. Його сумарна довжина, разом з декількома невеликими відгалуженнями, складає 40,5 м, площа - 163 м², об'єм - 978 м³. Середня висота гроту 6-7 м при ширині 8-12 м.

У кінці гроту, за грубобриловим завалом, починається галерея шириною 1,5-2,0 м та висотою 1,0-1,5 м (іноді до 2,0 м). Дном галереї протікає струмок, який в залі вхідного гроту губиться серед нагромадження великих брил, що впали зі стін та стелі. За 85 м від гроту галерея разом із струмком розгалужується на два витки. Правий витік через 30 м, де підземний потік утворює невеличкий водоспад висотою 1,2 м, закінчується непрохідною горизонтальною щілиною. Лівим витком можна пройти за струмком ще метрів з 40, до першої кальцитової греблі. Три таких греблі, висотою від 0,5 м до 0,8 м загачують струмок і утворюють три озерець загальною довжиною біля 16 м. Поверхня озерець, при їхній глибині 0,4-0,6 м, заледве на 20-30 см відстає від стелі. Наприкінці останньої запруды знаходиться невелика камера діаметром до 3 м, за якою витки підземного струмка губляться у кам'яному завалі.

Вперше печера була описана об'єднаною карстово-спелеологічною експедицією МДУ та КДУ в 1949.

Рис. 7 Вид з середини Баламутівського грота

У 1951 р., під час розвідок Дністровської археологічної експедиції Інституту суспільних наук Львівської філії АН УРСР, О. П. Чернишом у Баламутівській печері (у вхідному гроті) були відкриті давні зображення. Додаткове обстеження печери проведено 1968 р. цією самою експедицією.

Малюнки, що знаходились на стінах печери та частково на стелі, виконані на гіпсі чорною фарбою - сажею, змішаною з жиром, і вкриті тонкою кіркою вторинного гіпсу. Також відмічено ділянки із зображеннями у вигляді різних прокреслених ліній, вирізаних на поверхні гіпсу. Загалом у печері знайдено більше 60 малюнків, що розташовувались переважно групами. Розміри цих чорних малюнків не перевищували 25 см. Давні зображення склались з малюнків антропоморфних, зооморфних та лінійно-геометричних. Серед рисунків є зображення мисливських сцен, зображення тварин, людських постатей з луком тощо. В центрі постать шамана. За припущенням О. П. Черниша, ця печера була місцем, де відбувалися ритуальні магичні церемонії мезолітичних племен, що проживали навколо і у яких мисливство було основною галуззю господарства.

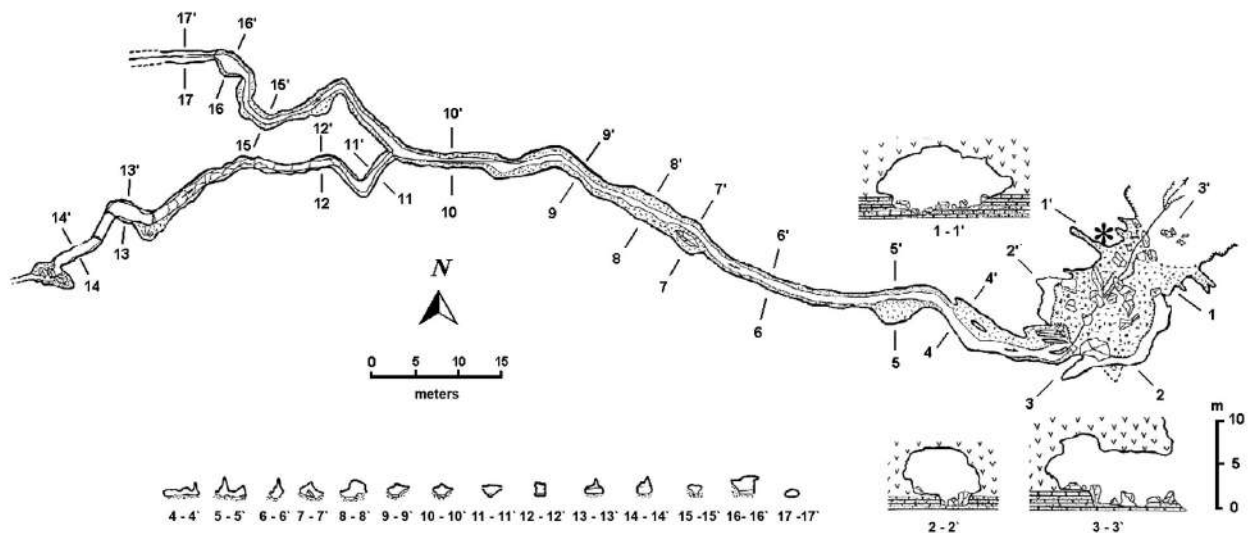

Рис. 8 План і поперечні перетини печери Баламутівської.
(Топозйомка Чернівецького спелеоклубу «Троглодит»)

За стилем виконання малюнки віднесені О. П. Чернишом до умовно реалістичних, як такі, що відбивають початок процесу стилізації, коли живі реальні фігури людей та тварин починають передавати різними лініями схематичного характеру. За віком, виходячи із аналогій з пам'ятками Кам'яної могили, східної Іспанії та інших, малюнки з Баламутівської печери віднесені ним до часу мезоліту.

У наступні роки більша частина малюнків зникла внаслідок обвалювання ділянок стін і стелі. При обстеженні грота О. П. Чернишом у липні 1985 р. віднайдено лише окремі фрагменти (зі слів В. П. Коржика). Через це деякі автори, зокрема О. Формозов, піддавали сумніву вік малюнків Баламутівської печери, в тому числі і через, нібито, нетривкість гіпсових порід, підвищену вологість у гроті і т.п., вважали «малоймовірним, що руйнування печери пішло прискореним темпом лише зараз, а до того стіни гроту зберігали той же вигляд, що і в мезоліті».

Як показують наші багаторічні (з 1980 р.) спостереження, в глибині Баламутівської печери, печери Дуча, та ряду інших, розташованих поряд, стіни та склепіння внутрішніх частин цих печер перебувають у досить стійкому стані, незважаючи на те, що у всіх цих печерах, які належать до коридорного типу, протікають струмки. Натомість, привхідні частини більшості з них перебувають в постійній динаміці та інтенсивно руйнуються.

Рис. 9 Вид на Баламутівський грот з боку Дністра (фото Б.Рідуш, 1980 р.)

На наш погляд, судячи з морфології печери та наземного рельєфу довкола неї, в минулому (в т. ч. у мезоліті) порожнина сучасного вхідного гроту знаходилась на деякій відстані (десятки метрів) від земної поверхні (поверхні схилу). Через це мікрокліматичні умови (температура та вологість) в гроті протягом тисячоліть залишались відносно стабільними, що сприяло збереженню малюнків. Лише з часом, внаслідок регресії схилу, грот був розкритий і опинився в зоні добових та сезонних коливань температури та вологості, в ньому активізувались процеси фізичного вивітрювання. Інтенсивний характер руйнування вхідного гроту в наш час може бути пов'язаний також із активізацією антропогенного впливу на оточуючий ландшафт.

Отже, на час свого створення настінні малюнки Баламутівського гроту знаходились на значній відстані від тодішнього входу до печери, перебували у константних мікрокліматичних умовах і цілком могли зберегтись до наших днів. Подібно - у глибині печер, іноді досить далеко від поверхні, - знаходиться більшість настінних ритуальних палеолітичних розписів у печерах Європи.

Ймовірно, що саме розкриття гроту сталося порівняно нещодавно - у кінці XIX - на поч. XX ст. А. П. Афанасьєв-Чужбинський, подорожуючи у 1862 р. узбережжям Дністра, пильно занотовував усі гідні уваги природні та штучні об'єкти вздовж свого маршруту, розпитував про них місцевих жителів. В т. ч., він вперше описав Турецьку криницю, яка знаходиться неподалік, але яку не так легко знайти. Проте мандрівник ні словом не згадує про Баламутівський грот, який в наш час важко не помітити. Залишається припустити, що на той час печера була невідома навіть місцевим жителям, і, можливо, відкритого входу до неї у той час просто не існувало.

Отже, карстово-геологічні умови місцезнаходження малюнків Баламутівської печери не заперечують запропонованого О. Чернишом їх датування мезолітичним часом. Окрім того, наведені вище факти дозволяють сподіватись на відкриття нових пам'яток наскельного палеолітичного та мезолітичного мистецтва, які в умовах Подністров'я могли зберегтись лише в печерах, в т. ч. у гіпсових.

Рис. 10 Один з антропоморфних рисунків, що зберігся

РУХОТИНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ «ТУРЕЦЬКИЙ ВАЛ»

Село зустрічає валом старого городища, скрізь якого і проходить дорога. Вал насипаний у формі овалу діаметром близько 700 метрів та окружністю 2,2 км. Висота цього валу складає від 6 до 9 метрів, ширина – до 35 метрів. Рів що оточує городище подекуди досі заповнений водою

У літературі вперше його описав О. Афанасьєв-Чужбинський у «Нарисах Дністра» під місцевою назвою «Турецький вал». Зрештою, прикметник «турецький» у місцевій топонімії трактується як «давній» і до власне турецького панування на цих землях стосунку, як правило, не має (порів. «Турецька криниця» у Чернівцях, «Турецька хата» р – залишок скельного монастиря у Комарові та ін.). Відомий дослідник археології Буковини професор Б.Тимошук датував це городище ранньозалізним часом, тобто «скіфським часом» який обіймає VI-V ст. до н.е., і трактував я городище-сховище, де населення не жило, але лише переховувалось разом із худобою та скарбом під час ворожих інвазій.

Обстежувалось в 1987р. Л.П.Михайлиною та С.В.Пивоваровим. Розкопки не проводились.

Зібраний підйомний матеріал, особливо в південній частині городища, Матеріал становить: ліпна кераміка, частина якої орнаментована, кістки, обпалене каміння та глиняна обмазка

Рис. 11 Розташування Рухотинського городища «Турецький Вал»

стін жител. Колекція знахідок зберігається в допоміжному фонді Чернівецького краєзнавчого музею та археологічній лабораторії Чернівецького державного університету ім.Ю.Федьковича. Городище західно – подільської скіфської культури УП – У ст. до н.е.

Існує думка, що на місці сьогоdnішнього Рухотина існувало древнє місто Гієукати – великого міста, шостого по правому берегу Дністра. Місто було описано у книзі «Про нагороди візантійського імператора Костянтина Багрянородного», який жив у X столітті. Проте, виходячи зі знахідок культурного шару, таке припущення глибоко помилкове.

Рис. 12 Рів Рухотинського городища, заповнений водою

У радіусі 2-4 км у лісових хащах розташовано ще декілька менших городищ. Оборонна церква, збудована у 1459 р.. За однією з версій, церкву збудував пан Палпа з сусіднього села Перебиківці, за іншою, її було споруджено в XV ст. з дозволу кримського хана. Друге припущення ґрунтується на тому, що церква зведена у формі ковчега, на хрестах є півмісяці, стіни плавно переходять у склепіння.

Рис. 13 Церква (А) і дзвінниця (Б) XV ст. в с. Рухотин

КЛІШКОВЕЦЬКА ПОСЕЛЕНСЬКА АГЛОМЕРАЦІЯ

Клішковецька сільська агломерація нараховує 10 поселень і вона розтягнулася із заходу на схід, займаючи привододільні простори рр. Дністра і Прута. Це низка населених пунктів, які переходять один в одного зовсім непомітно. Тому складається враження, що це одне село, за-гальна протяжність якого 25 км. Дані села розміщуються вздовж шосейної дороги, яка тягнеться від м. Чернівців через Хотинський район до м. Хотина.

За розташуванням крайніх населених пунктів її можна ще означити як Колінківцівсько-Недобоївську. Дана агломерація почала заселятися з III тис. до н.е., коли ці землі заселили племена пізнього етапу ТК. Так у цей час людність замешкала землі 7 теперішніх поселень: Колінківці, Грозинці, Бочківці, Клішківці, Зарожани, Владична і Недобоївці. У другій половині

II тис. до н.е. замешкується с. Шилівці, коли сюди прийшли племена КК. Наприкінці I тис. до н.е. на територію с. Малинці приходить людність ЛкК. І нарешті, останнім із поселень виникає у XIV ст. с. Ширівці.

Отже, перший спалах заселення припав на III тис. до н.е., а другий – спостерігався завдяки племенам черняхівської культури у першій половині I тис. н.е.. Тут існували черняхівські старожитності у 7 населених пунктах (за винятком Малинців, Шилівців і Ширівців). Беперервність слов'янського залюднення мала місце у с. Владична, коли ЧК змінила ПрК, за якою заселилися представники КЛР, що переросли у давньоруські старожитності. Давньоруські пам'ятки за своєю масовістю є третіми – простежуються у 5 селах: Колінківцях, Грозинцях, Владичній, Недобоївцях та Клішківцях.

З-поміж них виділяються с.Клішківці, в якому до кінця XV ст. відзначена присутність 7 культур і с. Грозинці, де мало місце 6 культур. З інших поселень відзначимо ще Владичну, де мешкали представники 5 культур. А в сс. Шилівці і Ширівці відомо лише по 1 археологічній культурі.

За насиченістю поселенськими старожитностями слід виділити наступні населені пункти: с. Клішківці, в якому існувало 13 первісних поселень і с. Грозинці з 8 поселеннями. За ними знаходилися всі інші поселення, з яких найпомітнішими були сс. Владична і Недобоївці, на землях яких мало місце по 6 поселенських старожитностей.

Як бачимо, абсолютна більшість сіл має людність понад 2000 ос. і лише Ширівці та Владична є меншими. Тому всі інші поселення, окрім Недобоївців, доцільно виокремити у смугу великолюдних поселень, оскільки між цим селом та іншими знаходяться Ширівці і Владична. Таке територіальне утворення, за найбільшими у ньому населеними пунктами або за особливостями розміщення, називається Клішковецько-Колінковецькою або Верхньопрутською смугою великолюдних поселень. Отже, до нього входитиме 7 поселень (біля 18% загальної кількості населених пунктів Хотинського району), чисельність населення яких сягнула 24465 ос., що склало 33,8% всієї людності району.

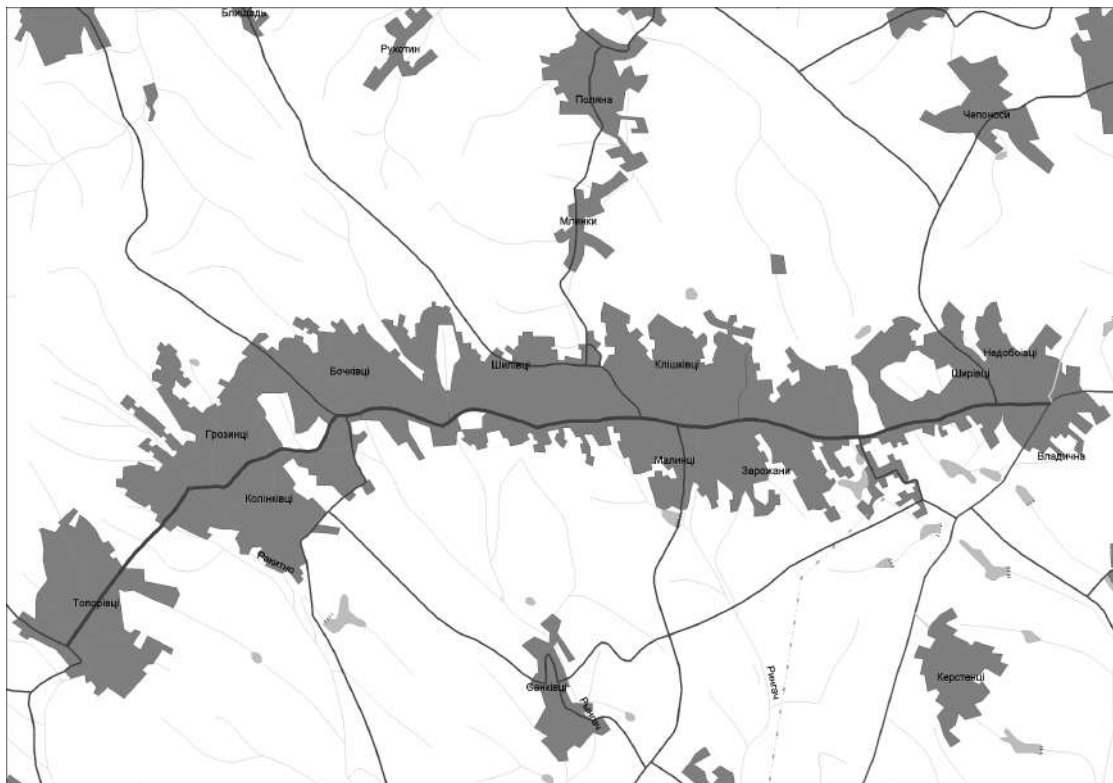

Рис. 14 Клішковецька агломерація

ЛІТЕРАТУРА

1. Маринич О. М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Український географічний журнал. 2003. № 1. С.16-20.
2. Палієнко В.П. (ред.) Сучасна динаміка рельєфу України. К.: Наук. думка, 2005. 267 с.
3. Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006.
4. Тимошук Б.О. Твердиня на Пруті. – Ужгород: Карпати, 1978.
5. Рідуш Б.Т., Киналь О.В., Круль В.П., Коржик В.П., Кирилюк С.М. Історико-географічні об'єкти Буковинсько-Бессарабського Придністер'я: Путівник польової екскурсії конференції «Історична географія та історія географії». – Чернівці, 2009. – 16 с.
6. Рідуш Б.Т. Печера Мартинівка. Археологія Буковини: здобутки та перспективи: тези доп. III міжнар. наук. семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження Бориса Тимошука (Чернівці, 13 грудня 2019 р.). – Чернівці: Технодрук, 2019. С. 113-115.
7. Ridush B., Rekovets L., Popiuk Y., Ridush O., Shavranskyi V., 2021. Martynivka: a new cave site with Late Pleistocene small mammals' fauna in the Middle Dniester area (Ukraine). In: Ratajczak-Skrzatek U., Kovalchuk O., Stefaniak K. (eds.), Proceedings of INQUA SEQS 2021 Conference, Wrocław, Poland. University of Wrocław & Polish Geological Society. P. 98-99.

Рис. 15 Трьосотлітній дуб біля с. Шилівці